

Hoofdstuk 1

Aantekeningen lesmateriaal & reader

Ethiek heeft veel te maken met nadenken over “waarom?” en argumenten hiervoor. Dit kan vanuit een maatschappelijke/wettelijke blik gebeuren, maar ook op individueel niveau. In deze OPO wordt er gefocust op wat ethici wenselijk vinden, op het **normatieve**.

Ethiek = de studie die nagaat wat het meest wenselijke handelen is, ‘het goede’ is het criterium. Normatief.

Ethos = beschrijvend en verwijst naar morele praktijken en gewoonten die gangbaar zijn in een samenleving.

Ethische kwesties kunnen dus op drie niveaus worden bekeken:

Beschrijvend	VB: Hoeveel scheidingen vinden er plaats ieder jaar?	SEIN/IS
	↓	Heeft invloed op onderstaande.
Empirisch	VB: Hoe denken mensen ethisch over scheidingen?	
	↓	Kan onderstaande beïnvloeden, maar hoeft niet.
Normatief	VB: Wat hoort? Is scheiden ethisch correct of niet?	SOLLEN/UGHT

Mensvisie speelt een rol: welk mensbeeld hebben we? Bij vragen over het mensbeeld stellen we nog niet de vraag ‘wat hoort?’

- + Is de mens een lichaam of een ziel?
- + Is de mens goed van oorsprong?
- + Wordt de mens geleid door driften of controle?

Alles wat wij vormen, zo ook ons mensbeeld, wordt gekleurd door onze levensbeschouwing!

VB: In het Westen hechten we veel waarde aan autonomie. Originaliteit en onafhankelijkheid worden dus vaak gewaardeerd. Dit kan totaal anders liggen in andere culturen waar de groep hoger wordt gewaardeerd en het groepsbelang voor de individuele wensen staat. Je eigen idee naleven kan daar juist moreel verwerpelijk zijn als het ten koste van een groep of familie gaat. Met deze twee achtergronden kijken we heel verschillend naar hoe mensen hun leven vormgeven.

VB: Als we onderscheid maken tussen volwassenen en kinderen, dan heeft dit te maken met ons mensbeeld. Wij zien bijvoorbeeld kinderen als onschuldig.

Toegepaste ethiek = hierbij wordt er bepaald wat in de gegeven concrete situatie met al haar bijzonderheden het juiste handelingsalternatief is. Dit is vaak de studie casussen.

Fundamentele ethiek = het denken zelf (**VB:** wat is goed of kwaad?)

Meta-ethiek = nadenken over het statuut van denken (**VB:** bestaat goed of kwaad?)

Vraag je altijd af: Welke waarden zijn in het geding? Vrijheid, gelijkheid, welzijn, ecologie, rechtvaardigheid, barmhartigheid, etc. Wat als deze waarden conflicteren? Welke waarde krijgt de bovenhand en waarom?

'Goed' krijgt maar betekenis doordat het goed is voor de mens of de wereld, zoals die begrepen worden in een bepaald mens- of wereldbeeld! **VB:** voor een kapitalist is goed datgene dat veel winst oplevert, voor een ecooloog is goed datgene dat het milieu het minst schaadt.

--> Niet alle levensbeschouwingen passen zomaar in de bestaande morele consensus. Daarom ontwikkelen veel levensbeschouwingen hun eigen morele visies. **VB:** Boeddhisten die geen vlees en alcohol nuttigen. Toch is het lastig om te zeggen in hoeverre levensbeschouwelijke ethiek een specifieke ethiek is. Niet altijd wordt dezelfde ethiek aangehangen door de hele levensbeschouwing. **VB:** Christenen wisselen erg met wat ze wel/niet aanhangen en geloven. Sommige veganisten eten nooit vlees, anderen alleen vlees uit dumpsters (freegans).

Levensbeschouwing geeft niet alleen de aanzet voor het handelen, maar verleent het ook een eigen betekenis!

Omdat veel levensbeschouwingen gelijkaardige waarden voorstaan, is er niet altijd zichtbaar verschil in het morele handelen. Dit betekent niet dat er niet op een diepliggend niveau fundamentele verschillen kunnen zijn. Er zijn verschillende grondslagen mogelijk. **VB:** iemand helpen, kan gedaan worden uit respect voor de medemens, uit eigengewin, uit angst voor consequenties na de dood, etc.

Morele theorieën scheppen het kader waarbinnen beslissingen mogelijk zijn. Ze bepalen hoe naar concrete situaties moet worden gekeken en waar het zwaartepunt van de morele beslissing ligt. In morele handelingen kunnen telkens vier dimensies onderscheiden worden:

1. De persoon die de handeling uitvoert
2. De intentie van die persoon (het doel van de handeling)
3. Datgene wat gedaan wordt (de handeling zelf)
4. De gevolgen van wat gedaan wordt

Verschillende morele theorieën leggen het gewicht bij één of meerdere van deze dimensies.

Plichtsethiek / deontologie = De handeling staat centraal. De concrete context, intentie of gevolgen zijn niet van belang. Het gaat erom dat de handeling die is voorgeschreven wordt uitgevoerd. Plichtsethiek wordt hierdoor een geheel van algemene morele regels die in alle omstandigheden opgevolgd moeten worden.

VB: Stelen is verboden en moet altijd worden gestraft. Dus ook als een arm, hongerig persoon een brood jaf. Dit weegt dan even zwaar als een werkgever die pensioengeld van zijn personeel wegsluit.

Plichtsethiek kan verschillende grondslagen hebben. **VB:**

- Kant: handelingen moeten bepaald worden door de rede, los van de waarneming van de wereld (a priori). Belangrijk is dat je je plicht doet omwille van het feit dat het een redelijke plicht is, niet omdat je er voordeel uit haalt of omdat je het eens bent met de inhoud van de plicht.
- Natuurwetsdenken: mensen leiden uit de biologische natuur van de mens deontologische regels af. **VB:** seks moet leiden tot voortplanting, wat dit is waar het voor dient. **VB:** moraaltheologie in de katholieke theorie. De natuur is goed (omdat ze geschapen is door een goede God), dus het is goed om deze te respecteren en op te volgen. Leidt bijvoorbeeld tot standpunt tegen contraceptie. MAAR, is niet logisch, want 'natuur' kan op veel manieren geïnterpreteerd worden. Plus, monden zijn bv. niet gemaakt om mee te kussen, maar kussen is wel oké voor moraaltheologie (dan waarderen ze plots cultuur over natuur).
- Een heilig schrift (Bijbel, Koran) kan de basis vormen van plichtsethiek, afhankelijk van hoe mensen deze teksten interpreteren en letterlijk opvolgen.
- Menselijke waardigheid (mensenrechten, niet zozeer plichten) kan de basis vormen van plichtsethiek.

Plichtsethiek lijkt heel duidelijk, twijfel lijkt uitgesloten. Echter, dit is in de praktijk anders, want interpretatie speelt altijd een rol. Hierdoor kan er dus conflict ontstaan! **VB**: een plicht is 'respecteer al dat leeft.' Bij sommigen leidt dit tot het uitvoeren van een abortus, omdat dit de wensen van de vrouw respecteert. Bij anderen leidt dit tot een verbod op abortus. Dit hangt dus af van hun mensbeeld en hun visie of een embryo levend is.

--> Deontologisch omschreven plichten zijn doorgaans abstracties van handelingen die in het verleden meestal juist waren! Zijn ze echter nog relevant in onze moderne context?

VB van deontologische ethiek (deze vertrekken vanuit principes, houden geen rekening met context):

- Kerk: blijf maagd tot het huwelijk (ook niet verkracht worden dus)
- Vegetariër: nuttig geen vlees (ook niet als cadeau bij anderen dus)
- Boeddhist: pleeg nooit geweld (ook niet uit zelfverdediging dus)

Consequentialisme = De gevolgen staan centraal. De handeling en motivatie boeien niet veel, zolang het maar tot het goede leidt. Het doel heiligt de middelen.

Utilitarisme = Een specifieke variant van consequentialisme. Utilitarisme beoordeelt de morele kwaliteit van een daad naar het totale nut dat haar gevolgen opleveren. Dit nu is de som van zowel de positieve als negatieve gevolgen (klassieke formulering van Bentham). Sterkte is dat in complexe situaties een beslissing kan worden genomen die rekening houdt met vele uiteenlopende gevolgen (wordt vaak dus in politiek toegepast).

VB van zwakte hiervan: we zouden dus onbekende mensen moeten doden voor orgaandonaties aan celebrities die organen nodig hebben. De hele samenleving als geheel is namelijk gelukkiger met het bestaan van deze celebrity dan met het bestaan van de onbekende persoon. Andere zwakte: hoe weten we ooit alle gevolgen?

VB van consequentialisme in de samenleving:

- Het opleggen van quota of positieve discriminatie. Selecteren op eigenschappen als geslacht of huidskleur is niet goed, maar omdat het leidt tot een meer diverse werkplaats, is het oké.
- De conservatieven in de VS vonden de verkiezingen winnen met Trump 'het goede', dus alle middelen konden ingezet worden, inclusief uitvoerig liegen en manipuleren in hun propaganda.

Deugdethiek = De handelende persoon staat centraal. De moraliteit van een daad hangt niet af van wat er wordt gedaan, maar van wie het uitvoert. Een juist moreel oordeel is dus een oordeel dat geveld wordt door een moreel persoon: iemand met een deugdzaam karakter. Het is dus belangrijk om je te ontwikkelen tot een deugdzaam persoon (morele opvoeding en zelfontwikkeling zijn dus belangrijk). Er zijn dus geen vaste regels voor concrete situaties. Maar er zijn wel klassieke 'kardinale' deugden waar rekening mee wordt gehouden: moed, rechtvaardigheid, matigheid en wijsheid (= prudentia, is het belangrijkste voor deugdethiek).

In de deugdethiek werd de laatste decennia (onder impuls van filosoof MacIntyre) de waarde van de gemeenschap benadrukt. Morele betekenissen zijn altijd ingebed in een gemeenschap die geconstrueerd wordt door verhalen en symbolen. Ethisch redeneren is in de eerste plaats zinvol binnen deze gemeenschap.

Sterkte van deugdethiek is dat er de mogelijkheid is om in te gaan op complexiteit. Een zwakte is dat er een groot gewicht wordt gelegd bij de morele persoon, terwijl morele vorming nooit volmaakt is.

VB van wanneer niet deugdethiek:

- Iemand die een portefeuille terugbezorgt om een beloning te ontvangen, is volgens de deugdethiek niet een deugdzaam persoon. Intentie speelt ook een rol!
- Iemand die met goede intentie vogels schoonmaakt van olie, maar zich niet afvraagt of dit de beste manier is om het milieu te helpen, is niet voldoende deugdzaam volgens de deugdethiek.

Zorgethiek = De relatie met een concrete ‘andere’ staat centraal. Komt oorspronkelijk voor uit onderzoek van Gilligan waarin werd besproken dat morele redeneringen van vrouwen anders verlopen dan die van mannen: meer vanuit ‘zorg’ dan vanuit rechtvaardigheid. Hedendaags speelt het vooral in zorgsector een belangrijke rol.

De menselijke persoon staat steeds in relatie tot anderen: wat met iemand gebeurt, heeft steeds impact op andere personen uit de omgeving. Respect voor autonomie van een persoon mag niet ten koste gaan van de relaties met anderen.

VB van zorgethiek en de gevolgen:

- De aandacht van een overheidsmedewerker kan het verschil maken of iemand wel of net niet een uitkering krijgt. Mee kan tellen of de persoon in kwestie kinderen heeft die ook onder de armoede te lijden hebben. Hetzelfde geldt bij de beslissing om te kijken of een kind uit huis moet worden geplaatst.
- We kunnen een dader hard aanpakken (‘justice’) maar we kunnen ons ook richten op rehabilitatie en verzoening (‘care’), zeker wanneer de dader ook nog een familie heeft die eventueel in de steek wordt gelaten of kan worden geradicaliseerd wanneer hun ouder verdwijnt in een gevangenisstraf.
- Wanneer euthanasie te sprake komt, telt niet alleen de opinie van de persoon die wilt sterven, maar ook de opinie van alle familie, vrienden en bekenden die afscheid zullen moeten nemen.

	Diabolisering	Banalisering	Ethisering
De moraliteit van de dader (wat kan je zeggen van de ethiek van de boosdoener)	De immoraliteit van de dader: hij wilt denkt aan het slechte (denkt aan het slechte)	De a-moraliteit van de dader: hij wilt niet, de leider of het systeem wilt (denkt helemaal niet na)	De alternatieve moraliteit van de dader: hij wilt het goede (denkt aan het goede)
Het beeld van de dader dat opgetrokken wordt	De dader als duivel (diabolos)	De dader als tandwiel in het systeem	De dader is een idealist
Positie?	Komt tegemoet aan (de verontwaardiging of wraakgevoelens van) het slachtoffer	Komt op voor de dader (hij is ook een slachtoffer)	Komt op voor de dader (ook hij tracht zich te richten naar het goede)
Mogelijkheid op vergeving en verzoening	Je kan en mag de dader niet vergeven. Zijn daden zijn onvergeeflijk . Verzoening is onmogelijk.	Je kan de dader niet vergeven. Hij draagt geen schuld en is niet verantwoordelijk. Verzoening is onmogelijk.	Je kan de dader niet vergeven. De dader spreekt een andere ethische taal , er is geen communicatie mogelijk. Verzoening is onmogelijk.
Waarom is dit denkschema gevaarlijk?	Herhaling van het kwaad: men wreekt het kwaad en start een spiraal van geweld.	Minimaliseren van het kwaad: men vergeet dat de dader een eigen wil en verantwoordelijkheid heeft	Camoufleren van het kwaad: men misbruikt de term ethiek, waarde, het goede.

Personalisme = deze ethiek verlegt het criterium voor het ethisch handelen naar de menselijke persoon. Het is niet hetzelfde als deugdethiek, het gaat niet om de concrete persoon. Uitgaande van de absolute waardigheid van de menselijke persoon stelt het personalisme een bepaald concept van de menselijke persoon voorop, dat de norm vormt voor morele handelingen. Een handeling is ethisch juist wanneer ze dit concept van de menselijke persoon respecteert. Het is een holistisch beeld, en dus niet per se individualistisch! Een persoon kent namelijk vele dimensies (zelf-natuur, zelf-ander, zelf-spiritualiteit, etc.). Een persoon is ook belichaamd: het lichaam is niet zomaar een omhulsel. Zie verder --> tekst Cornu.

Tekst: Cornu

Cornu's tekst dient als een basistekst om een voorbeeld te hebben van hoe dingen kunnen worden ingevuld. Je hoeft je er dus niet strikt aan te houden. Wat zijn bijvoorbeeld wezenskenmerken van de mens? Cornu stelt deze acht vast, maar anderen kunnen andere kenmerken samenstellen. Punt is dat je een basis hebt om uit te redenen, in plaats van dat je niet weet hoe zinvragen, gezindheidsnormen, wezenskenmerken, etc. potentieel ingevuld kunnen worden.

Cornu onderscheidt in navolging van Roger Burggraeve vier **zinvragen**:

1. Motivatie en context/omstandigheden (zien) (waarom)
2. Mensbeeld en basiswaarden (toetsen – wat staat er op het spel?)
3. Passende keuzes en gevolgen (handelen)
4. Haalbare groeimogelijkheden (groeien, niet alleen individueel maar ook als samenleving)

Cornu onderscheidt acht **wezenskenmerken** van de mens:

1. Subject (bewust, vrij, verantwoordelijk) en zelfwaardering
VB: Jij bent zelf belangrijk, stel overmatige zelfopoffering dus in vraag. Zelfliefde en anderenliefde moeten elkaar in balans kunnen houden.
2. Lichamelijkheid
VB: Lichaam is niet alleen omhulsel. Is een besnijdenis dan verminking? Tast je een deel van iemand aan?
3. Deel zijn van de materiële wereld, natuur, kosmos
VB: Denk aan duurzaamheid. Duurzame relaties waarin we elkaar niet gebruiken, een duurzame relatie met de aarde zodat we deze niet uitbuiten. Context van de wereld om ons heen! Wat is haalbaar?
4. Relationeel wezen zijn
VB: Denk aan zorgethiek, we staan allemaal in relatie tot anderen. Je kan dus niet zomaar kinderen uit huis plaatsen, maar moet rekening houden met de ouderband.
5. Onderdeel uitmaken van sociale groepen
VB: We maken deel uit van een land, school, maatschappij, sportclub, etc. Wie en wat accepteren we hier wel/niet in? Denk bv aan homo-acceptatie en de aanvaarding van hun huwelijk.
6. Personen als historische wezens
VB: Ieder persoon heeft zijn eigen levensverhaal en geschiedenis. Niemand staat daar los van.
7. Mens als zin betrokken wezen
VB: Mensen zijn altijd op zoek naar een zinvol bestaan. Denk bijvoorbeeld aan mensen die onderdeel willen zijn van iets groters en betekenisvols (religie, goed doel, etc.) of aan mensen die zich verloren voelen bij de start van hun pensioen.
8. Mens als uniek wezen
VB: Kijk holistisch naar de mens en respecteer deze. Niemand is dezelfde persoon.

Cornu bespreekt **universele gezindheidsnormen**/formele normen. Dit zijn normen die samengaan met houdingen van een persoon in het algemeen (personalisme). Ethische gezindheden krijgen naar de realiteit toe een vertaling in gezindheidsnormen. Het is universeel en mensen kunnen het hier makkelijke mee eens zijn. Het wordt pas problematisch bij zeer concrete invulling.

VB: Rechtvaardigheid, barmhartigheid, trouw, nederigheid, matigheid, solidariteit, etc.

Deze gezindheidsnormen bevatten ook seksuele gezindheidsnormen. Minimale zijn:

1. Respect en elkaar geen schade toedienen
2. Gelijkwaardigheid en geen dubbele moraal
3. Waarachtigheid, trouw en tederheid (wordt al gezien als 'ietsje meer')

Deze seksuele gezindheidsnormen kunnen we omzetten tot zes criteria om te kijken of de absolute ondergrenzen van respect en gelijkwaardigheid worden behaald, of dat wij moeten spreken van seksueel wangedrag:

Criteria	Groen	Geel	Rood	Zwart
Wederzijdse toestemming	OK	+/-OK	-OK	--OK
Vrijwilligheid	OK	+/-OK	-OK	--OK
Gelijkwaardigheid	OK	+/-OK	-OK	--OK
Leeftijds- of ontwikkelingsa dequa	OK	+/-OK	-OK	--OK
Contextadequa	OK	+/-OK	-OK	--OK
Zelfrespect	OK	+/-OK	-OK	--OK

Bovenstaande kwesties van Cornu gaan over 'toetsen'. Er is echter ook een focus op hoe te handelen (hieronder).

Ethisch goed en slecht verwijzen naar de kwaliteit van onze gezindheden. Ethisch juist en ethisch onjuist verwijzen naar de al dan niet passende gedragingen of keuzes. Het is onhoudbaar om een pure, ethische manier van bestaan te leiden. Er komen altijd keuzes die niet geheel oké zijn. Het gaat dus om het zoeken naar het kleinste kwaad of een groter goed (minus malum).

Hoe kunnen we ethisch handelen dan op het spoor komen? Meerdere opties:

- Ethische intuïties
- Contrastervaringen (realiteit botst met wat je denkt en je voelt)
- Rationele overwegingen
- Wetenschappelijk onderzoek
- Gevolgen op korte en lange termijn, individueel en sociaal
- Het geringste onvermijdelijke kwaad (minus malum)
- Zoeken naar het best menselijk mogelijke (minus bonum)
- Premorale waarden proberen na te streven en premorale onwaarden proberen te vermijden
- Rekening houden met proportionaliteitsbeginsel (premorale onwaarde mag niet groter zijn dan strikt noodzakelijk is – hiervoor is prudentia belangrijk).

Gezindheidsnormen hebben te maken met het denken (toetsen), concrete handelingsnormen hebben te maken met het uitvoeren in de praktijk. Dit zijn materiële normen en ze worden vaak negatief geformuleerd (**VB**: gij zult niet doden).

Het ethisch juiste is meer dan enkel het efficiënte, alhoewel het wel belangrijk is om het efficiënte mee te nemen in de beslissing. Hierbij kunnen we onderscheid maken tussen meerdere soorten handelingen:

- **Instrumentele zinshandeling** = handelingen die worden uitgevoerd voor het effect (**VB:** eten om honger te stillen, seks hebben om een kind te krijgen).
- **Intrinsieke zinshandelingen** = handelingen die betekenisvol zijn op zichzelf, niet voor het effect (**VB:** uit eten gaan met een persoon waar je om geeft, dit is niet het efficiëntst tegen honger, maar betekenisvol. Ander voorbeeld is seks hebben om liefde aan elkaar te tonen).
 - **Uitdrukkingshandeling** = intrinsieke zinshandeling die bedoeld is om iets te tonen (**VB:** een handgemaakt cadeau aan iemand geven dat niet per se nuttig is, maar wel affectie toont).
 - **Verspillende uitdrukkingshandeling** = handelingen die tegen onze natuurlijke neigingen ingaan en meer kosten dan baten met zich meebrengen. De verspilling betekent niet steeds een onwaarde (**VB:** geld schenken aan een goed doel).
- **Weerhoudende handelingen** = handelingen die bewust niet worden gedaan in functie van een ander (**VB:** nog niet gaan eten als nog niet iedereen aan tafel is).

Vraagstukken

+ Is er een bovengrens aan ethiek?

Ondergrenzen zijn vrij duidelijk: niet schaden, niet doden, niet stelen, etc. Dit zijn simpelweg onze normen. Een bovengrens is lastiger te stellen, maar wel te vinden. Voorbeeld is je zodanig veel voor iemand inzetten of zo ernstig voor iemand zorgen, dat je geen tijd en energie meer overhoudt om voor jezelf te zorgen. Hiermee kan je ook iemand anders verstikken of iemands kansen wegnemen! Er bestaat dus 'teveel van het goede'.

+ Bestaat er zoiets als normen/visies die voor iedereen gelden?

Ja en nee. Ja, want erkent bepaalde fundamentele waarden die voor iedereen gelden, zoals vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid, etc. Dit stelt ons in staat om normatieve conclusies te trekken over wat fundamenteel en essentieel is voor mensen. Hierdoor hebben wij als mensen ook de universele verklaring van de rechten van de mens kunnen opstellen! Blijkbaar is er toch iets universeel voor al ons mensen.

Ook nee, want deze (universele) waarden en normen zijn heel breed en vaag. Wanneer zij concreet worden toegepast, kan dit er heel anders uitzien voor mensen. Hoe de toepassing ervan uitziet wordt mede bepaald door iemands mensbeeld, levensbeschouwing, cultuur, etc. Hierdoor geldt niet dezelfde versie voor iedereen.

Er kan ook andersom naar deze ja/nee worden gekeken: niet alle handelingen hebben dezelfde grondslag. Ja: Een algemene norm/visie die voor iedereen geldt kan bijvoorbeeld zijn 'je moet anderen helpen'. Nee: Echter, sommigen kunnen hiertoe zijn gekomen vanuit plichtsethiek, anderen vanuit consequentialisme, etc. Er zitten dus toch andere visies achter sommige universele gedragingen of uitingen.

+ Als mensen specifieke keuzes maken in verband met relaties/gezin/seksualiteit, moeten we daar dan over oordelen? Hoe zit het met de meest kwetsbaren in deze situaties?

Oordelen of handelen? Het kan mogelijk zijn dat we zouden moeten handelen, maar dat hangt af van welke waarden in het geding zijn en in hoeverre de specifieke keuzes van anderen tegen de gezindheidsnormen ingaan.